

Григорій Васянович
Львівський науково-практичний центр
Інституту педагогіки і психології
професійної освіти АПН України
м. Львів

НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНА ЕЛІТА УКРАЇНИ: РЕАЛЬНІСТЬ І ПЕРСПЕКТИВИ

Динамізм розвитку особистості й суспільства в усі часи визначався реальним станом функціонування освіти й науки. Але для молодшої незалежної держави України – ця аксіома набуває нового якісного виміру й осмислення. Тому маємо всі підстави сказати: від наукової еліти, зокрема педагогічної, залежить безпека держави, її самозбереження, честь і гідність.

З формального погляду, владні структури України нібито занепокоєні станом розвитку освіти і науки. Адже прийнято Закони „Про освіту”, „Про загальну середню освіту”, „Про професійно-технічну освіту”, „Про вищу освіту”, „Про науку”, Національна доктрина розвитку освіти та ін. Зокрема в Національній доктрині наголошується, що випереджальний розвиток педагогічної та психологічної науки є одним із головних чинників модернізації системи освіти. Держава забезпечує умови для підвищення престижу та соціального статусу педагогічних та науково-педагогічних працівників¹.

Проте одна справа прийняти закон, і зовсім інша – забезпечити його дію. У такому контексті виникає надто багато проблем, які аналізуються вітчизняними вченими з метою їх розв’язання і знаходження шляхів кардинальних змін, як у галузі освіти й науки, так і всій державі. Питанням реформування освіти останнім часом присвятили свої праці С. Вовканич, Д. Зербіно, Б. Патон, І. Юхновський та ін. Справі підготовки і збереження науково-педагогічної та психологічної еліти присвятили свої дослідження І. Бех, В. Биков, С. Гончаренко, І. Зязюн, В. Кремень, О. Кульчицька, В. Моляко, Н. Ничкало, Т. Яценко. Вчені розглядають національну еліту не лише в аспекті гаранта вертикальної (з покоління в покоління) передачі нагромадженої нацією і людством традиційної інформації, тобто забезпечення ідентичності народу та відповідного рівня його культурно-освітнього розвитку, але й як носія і генератора нової інформації по горизонталі – на рівні одного покоління чи особи (примноження знань і соціального інтелекту, наукового потенціалу нації тощо), необхідної для

¹ Національна доктрина розвитку освіти // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2002. – № 2. – С. 9-20.

більш високого рівня особистості і суспільства. Національна наукова еліта розглядається вченими і в якості будівничого національного становища в системі світового співтовариства шляхом творення нових ідей, і в якості вирівнювача рівнів окремих регіонів України щодо державницьких і духовних цінностей, національної свідомості, історичної пам'яті, втрачених традицій тощо з метою консолідації нації в політичному, регіональному та духовно-культурному аспектах².

Метою цієї праці є висвітлення деяких проблем формування науково-педагогічної еліти в Україні в сучасних умовах. Сьогодні є небагато вчених, особливо молодих, які здатні розвивати вітчизняну педагогічну науку. Однак є серед неї такі, які не лише вважають свою працю справою життя, але здатні значно допомогти розвиткові науки, призвести до нових педагогічних шкіл, підвищити інтерес держави до дослідницьких програм, іншими словами – це майбутня науково-педагогічна еліта.

Як відомо, слово "еліта" французького походження і означає „вибрані”, найбільш видатні представники якоїсь частки суспільства, групи. У значної частки українських громадян слова „еліта”, „елітарність” нерідко викликають упередженість і навіть несприйняття: це, мовляв, щось таке, що намагається виділитися, претендувати на особливу повагу, отже – номенклатурне. Пересічному міщанину іноді важко збагнути, що еліта – це не всі, а лише кращі, найбільш гідні представники вітчизни. Тому абсолютно природно, що приналежність людини до еліти повинна базуватися на її природних задатках. Завдяки своєчасному виявленню талановитих дітей, а також піклуванню про їх розвиток, обдарована особистість зможе реалізувати себе в тих чи інших галузях.

В Україні сьогодні існує безліч наукових установ – від маленьких лабораторій до потужних інститутів та спеціалізованих наукових центрів. Вищою науково-педагогічною установою є створена у березні 1992 р. Академія Педагогічних Наук України, першим Президентом якої став академік М. Д. Ярмаченко. На час заснування академії в ній працювало 25 дійсних членів і 45 членів-кореспондентів. Нині її склад характеризується такими показниками: дійсних членів 47 і членів-кореспондентів 81³.

Відповідно до Статуту академія покликана всіляко сприяти найповнішому використанню й відтворенню інтелектуального та духовного потенціалу народів України, пріоритетному розвитку людинознавчих наук,

² Вовканич С. Й. *Інформація, інтелект, нація*. – Львів: Євросвіт, 1999. – 416 с.

³ Ярмаченко М. Д. *Десятиріччя становлення Академії педагогічних наук України // Розвиток педагогічної і психологічної наук в Україні 1992-2002*. – Збірник наукових праць до 10-річчя АПН України / Академія педагогічних наук України. – Частина 1. – Харків: „ОВС”, 2002. – С. 3-9.

забезпечувати випереджальний розвиток педагогічної науки з урахуванням перспектив соціально-економічного розвитку України, утверджувати загальнолюдські й національні цінності.

АПН підпорядковано низку науково-педагогічних, методичних, практичних центрів та експериментальних майданчиків у різних регіонах країни для дослідження окремих проблем навчання й виховання. АПН має понад 500 експериментальних навчальних закладів (шкіл, дошкільних і позашкільних установ, вищих навчальних закладів тощо) у різних регіонах країни.

АПН координує свою діяльність з науково-дослідною роботою кафедр педагогіки й психології педагогічних університетів та інших вищих навчальних закладів, допомагає їм у визначенні напрямку досліджень, у виборі наукових проблем тощо. Зв'язок і співробітництво з учителями й викладачами вищих навчальних закладів здійснюється у різноманітних формах: сесії, дискусії, конференції, експозиції, семінари, спільна підготовка підручників, навчальних і методичних посібників, монографій⁴. За 10 років своєї діяльності АПН України підготувала понад тисячу докторів і кандидатів педагогічних та психологічних наук. Лише Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України (директор інституту – академік Зязюн Іван Андрійович, заступник директора – академік Ничкало Нелля Григорівна) за цей час підготував понад 200 науковців, серед яких є і відомі вчені із Польщі (Ф. Шльосек, М. Піндера, Е. Ляска, І. Вільш, Т. Левовицький, І. Шемпрух, Г. Кедрович та ін.).

Поміж педагогічних університетів України, де найбільш потужно готується науково-педагогічна еліта, слід виділити: Харківський педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди, Національний педагогічний університет ім. М. Драгоманова, Житомирський державний педагогічний університет ім. І. Франка, Полтавський державний педагогічний університет ім. В.Г. Короленка.

Проте є чимало навчальних закладів, які крім назви „університет”, „академія” майже нічого не дають ні своїм працівникам, ні випускникам. На кафедрах, очолюваних професорами, доцентами наукою займаються епізодично й прагматично. В основу тут покладається не ідея знаходження істини, а головне – отримати науковий ступінь. Викладацька робота поглинає практично весь час, для науки його не вистачає, та й рівень мотивації займатися нею залишається надто низьким. Але чи не найгірше те, що значна частка молодих науковців невдовзі пориває з наукою назавжди, або виїжджає за кордон. Можна умовно назвати три потоки

⁴ Гончаренко С. У. *Академія педагогічних наук України* // Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. – Київ: Либідь, 1997. – С. 19.

„інтелектуальної міграції” українських вчених (а також вчених із пострадянських країн) за кордон: регульований, напіврегульований, спонтанний.

1. Регульований – аспіранти чи науковці їдуть на стажування чи за обміном досвідом.
2. Напіврегульований – ученого запрошують попрацювати за кордоном у фірмі, лабораторії, університеті.
3. Спонтанний – коли люди їдуть за власним бажанням і, зазвичай, не повертаються.

Загалом в Україні еміграційні процеси останніми роками набули негативного характеру. За даними соціологічного опитування 1994 р. кожен четвертий із 1200 опитуваних українців хотів би виїхати з країни. Серед молоді до 19 років таких виявилась половина (!). Найбільше бажаючих залишити Батьківщину – у західному регіоні (41%) і у Києві (39%), найменше – на північному заході країни (15%), у Криму (16%). Найчастіше виїжджають молоді, обдаровані люди з вищою освітою. За 1996 рік Україна „подарувала” закордону понад 100 докторів наук⁵. Впродовж лише 1996-2000 рр. Україну залишив 851 спеціаліст з науковим ступенем. Водночас серед загалу науковців, що емігрували у 2000 р., майже дві третини – спеціалісти до 50 років; 29,8% – до 40 років; 34,4% – 41-50 років. Це не просто втрата спеціалістів, це – втрата людей найпродуктивнішого віку, які виявляють творчу активність, тобто втрати еліти⁶.

Сьогодні ситуація змінилася не в кращий бік. За даними Українського центру економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова, в цілому по країні в квітні 2000 р. (до „касетних” скандалів і кризи влади) бажали емігрувати з України 28,4% опитаних, а в липні того ж року – вже 32,2%. Висловлювали намір виїхати до Європи 34,5%, до США, Канади – по 16%, до Австралії – 6% опитаних. Основними причинами еміграції називали: важка економічна ситуація в країні (81,7%); порушення прав людини (7,9%); несприятлива екологічна ситуація в країні (2,4%); високий рівень злочинності (2,1%); відсутність змоги задовольнити культурні потреби (1,5%)⁷. Варто нагадати, що науковці належать до так званого середнього класу (до нього себе віднесли 47% опитуваних).

Заслугове уваги й зміст та якість наукових пошуків у сфері освіти. Щодо змісту самої освіти, то, як підкреслює В. Г. Кремень, сьогодні в освітньому просторі України маємо різні підходи до цілей і цінностей

⁵ Пиріг Л. *Нація вмирає?* // Пульсар. – 2001. – № 2. – С. 20.

⁶ Чому українська еліта ще живе? (Із доповіді першого заступника міністра освіти і науки України Ярослава Яцківа на колегії Міністерства освіти і науки 27 березня 2002 р., м. Київ) // Світ фізики. – 2001. – №22. – С. 26-29.

⁷ Зербіно Д. Д. *Наукова школа: лідер і учні*. – Львів: Євровіт, 2001. – 208 с.

освіти. Вони представлені трьома базовими концепціями освіти: традиційною, раціоналістичною та гуманістичною.

Традиційна концепція, яка впродовж багатьох десятиліть була єдиною офіційною концепцією, і в даний час істотно впливає на освіту в країні. У її рамках провідну роль відіграють три постулати:

Перший – це положення про те, що освіта своєю основною метою висуває оволодіння базовими знаннями, уміннями і навичками. Лише міцно засвоївши такі основні „інструменти учіння” як читання, письмо, математичну грамотність, учні зможуть у майбутньому успішно вивчати академічні дисципліни.

Другий – у навчальних закладах різних рівнів на першому місці має знаходитися вивчення і засвоєння дійсно важливих і необхідних, тобто академічних знань. За різних можливостей і комбінацій в освіті основне навантаження лежить на базових дисциплінах і найважливіших галузях знання.

Третій – „морально-освітній постулат”, згідно з яким освіта неможлива без засвоєння певних етичних цінностей. Отже, одне із кардинальних завдань освіти – долучення дітей та молоді до цінностей духовного життя людства.

Представники *раціоналістичної концепції*, найменш поширеної у країні, зосередили увагу на найбільш ефективних способах засвоєння учнями різних видів знання, а також на вирішенні завдань практичної адаптації молоді до наявних соціальних умов шляхом застосування відповідних освітніх механізмів.

З кардинально інших позицій дивляться на проблему сучасної освіти представники *гуманістичного спрямування*, яка набуває в Україні все більшого поширення у зв'язку з переглядом освітніх парадигм у контексті реформування освіти. Сутність освіти вони вбачають в тому, щоб допомогти людині знайти те, що у ній уже закладено, а не навчати її того, що придумано кимсь раніше, априорно⁸.

Вочевидь, що дослідження змісту окреслених вище освітніх проблем неможливе на старих методологічних засадах. Якщо за минулих часів авторові науково-педагогічного дослідження достатнім було наголосити, що в його основу покладається діалектико-матеріалістична теорія пізнання, і тим самим „забезпечити” методологічний рівень праці, то сьогодні цього явно недостатньо. Нині чимало наукових праць в галузі

⁸ Кремень В.Г. *Поступ до нової філософії освіти в Україні* // Розвиток педагогічної і психологічної наук в Україні 1992-2002. Збірник наукових праць до 10-річчя АПН України / Академія педагогічних наук України. – Частина 1. – Харків: „ОВС”, 2002. – С. 9-23.

педагогіки ґрунтується на засадах антропології, герменевтики, синергетики, ноології тощо. Проте аналіз таких праць свідчить, що часто-густо – це лише данина моді, а не глибинне осмислення й застосування наукових ідей того чи іншого філософського напрямку до розв’язання поставленої науково-педагогічної проблеми. Аксиоматичним, на наш погляд, є те, що низький рівень методологічного забезпечення наукового пошуку негативно впливає на якість сучасних досліджень, як у галузі історії педагогіки, так і в галузі дидактики, теорії виховання. Отже науково-педагогічна еліта, якщо вона так себе називає, зобов’язана володіти передусім глибокими філософськими знаннями і вміти правильно, методично грамотно їх застосовувати у науково-педагогічних дослідженнях. Цілком погоджуємося з думкою С. І. Гессена, який у своїй праці „Основи педагогіки” писав так: „Як філософа мене саме приваблювала можливість виявити в цій книзі практичну могутність філософії, засвідчити, що найбільш абстрактні філософські питання мають практичне життєве значення, що нехтування філософським знанням помститься за себе в житті не менше, ніж ігнорування законами природи”. І далі: „...будь-яка педагогічна система – навіть там, де вона вважає себе чисто емпіричною наукою – є додатком до життя філософських поглядів її автора...”⁹.

У контексті нашого аналізу винятково важливого значення набувають наукові зв’язки України із західними країнами. Академік Н. Г. Ничкало наводить цікаві дані щодо співпраці Інституту педагогіки і психології професійної освіти АПН України із зарубіжними установами, зокрема: Українським Вільним Університетом (Мюнхен, Німеччина), Люблінським Університетом ім. М. Кюрі-Склодовської, Вищою педагогічною школою ім. Яна Кохановського в Кельце, філією Вищої Педагогічної школи ім. Яна Кохановського в Пьотркові Трибунальським, Радомською Політехнікою ім. К. Пуласького, Вищою Педагогічною Школою у м. Ченстохова (Польща). Тісні наукові зв’язки інститут підтримує також із Ченстоховською політехнікою, Опольським університетом, Гурношльонською Вищою Педагогічною школою у м. Мисловець (Польща)¹⁰.

Проте, на наш погляд, ці зв’язки не є самодостатніми, здебільшого вони носять дискретний характер. Варто у цьому руслі вказати ще на одну проблему: проблему можливості користування науковою елітою закордонними бібліотеками. За браком фінансування, державного чи меценатського,

⁹ Гессен С.И. *Основы педагогики. Введение в прикладную философию* / Отв. ред. и сост. П.В. Алексеев. – М.: „Школа – Пресс”, 1995. – 448 с.

¹⁰ Ничкало Н.Г. *Теорія і методика професійної освіти: сучасний дослідницький етап і перспективи* // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2001. – № 1. – С. 6-25.

неможливо забезпечити науковців відповідною літературою із-за кордону, найновішими серйозними науковими виданнями. Недостатня наукова обізнаність у іноземних науково-педагогічних досягненнях, брак контактів, фінансування, зумовлює те, що молоді науковці не бажають працювати в інститутах, університетах чи дослідницьких установах. Вони просто не бачать, як працюють інші.

Утвердження науково-педагогічної еліти України багато в чому залежить і від реальних можливостей впровадження результатів своїх здобутків у педагогічну практику. Слід сказати, що такі можливості надто скромні. Якщо в розвинутих країнах усе, що спрацьовує на розвиток національної культури, освіти, науки не піддається оподаткуванню, то в Україні воно є непомірним, особливо що стосується книговидавництва, різних видів діяльності науковців. Звідси – значне відставання України від європейських держав в обсягах видання монографічної літератури, підручників, навчальних посібників та методичної літератури нового покоління.

І все-таки, що стосується перспектив формування наукового-педагогічної еліти, то ми вважаємо, що вони існують. Чи не найважливішим чинником у цій справі є пошук обдарованих, покликаних до наукової й педагогічної праці молодих людей. Проте тут, на наш погляд, не варто вводити методичку нерівності шансів дітей та молоді через поділ на „еліту” та „не еліту” – як при вступі до загальноосвітніх спеціальних, вищих навчальних закладів, так і при випуску: елітарність людини, груп і категорій населення має виявитись і оцінюватись виключно через результати та резонанс їхньої суспільної корисної праці. Тим більше некоректним і неетичним є поділ новітніх і старих навчальних закладів на елітарні та не елітарні й відповідне формування громадської думки шляхом залучення засобів масової інформації.

Думаю, що нам давно пора відмовитися від системи захисту докторських і наукових дисертацій, яка склалася ще за радянських часів і багато в чому ускладнилася нині. На перспективу підготовки науково-педагогічної еліти позитивно б діяла відмова від поділу вчених що відносяться до „національних” і „галузевих”, оскільки їх статус далеко не один і той же, а внесок у науку може бути не на користь „національних”.

Перспективи формування науково-педагогічної еліти ми пов’язуємо також із переорієнтацією психології суспільства, громадськості в становленні до освіти та оновленні соціальних пріоритетів, утворення відповідного національного-культурного середовища та докорінної зміни державної домінанти української еліти. З цим пов’язано визначення інтелектуальної власності як основи реального зростання економічного й духовного життя нації. Важливо також створити умови для інформаційного забезпечення науково-педагогічної еліти та гармонізувати його з но-

вими технологічними можливостями. Це, зокрема, організація вільного доступу до відкритих інформаційних ресурсів у сфері наукової, інноваційної діяльності та інтелектуальної власності, інтеграція України у систему світових наукових та громадських мереж тощо.

На основі проведеного аналізу можна зробити висновок про суперечливий стан формування і діяльності науково-педагогічної еліти в Україні. Основною перешкодою на шляху формування національної еліти взагалі, є мізерне фінансування освіти й науки з боку держави, байдужість суспільства. Разом з тим, майбутнє науково-педагогічної еліти ми пов'язуємо із підготовкою вчених нової генерації, використанням набутого досвіду, як вітчизняного, так і зарубіжного.

До подальших напрямів вивчення поставленої проблеми відносимо: культурно-історичне буття українського народу як проблема науково-педагогічної еліти; науково-педагогічна еліта і питання духовної незалежності України; становлення теорії науково-педагогічної еліти в працях Західної Європи та ін.

Григорій Васянович

НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНА ЕЛІТА УКРАЇНИ: РЕАЛЬНІСТЬ І ПЕРСПЕКТИВИ

Резюме

У статті аналізується стан та перспективи розвитку науково-педагогічної еліти в Україні. На основі вивчення різноманітних джерел, фактологічного матеріалу робиться висновок про суперечливий розвиток цього процесу, пропонуються шляхи удосконалення системи підготовки науковців педагогічного профілю. Наголошується на необхідності використання у цьому питанні позитивного досвіду європейських країн.

Grygorij Wasianowicz

ELITA NAUKOWOPEDAGOGICZNA NA UKRAINIE: REALIA I PERSPEKTYWY

Streszczenie

W artykule zarysowano stan i perspektywy rozwoju elity naukowopedagogicznej na Ukrainie. Na podstawie przeglądu różnorodnych źródeł sformułowano wniosek o niekonsekwentnym rozwoju i zaproponowano drogi udoskonalenia systemu przygotowania naukowców o profilu pedagogicznym. Zaakcentowano konieczność wykorzystania do rozwiązania tego problemu pozytywnych doświadczeń krajów europejskich.

Gregory Vasyanovich

**SCIENTIFIC AND PEDAGOGICAL ELITE OF UKRAINE: THE REALITY
AND PERSPECTIVES**

Summary

In the article the condition and perspective of scientific and pedagogic elite development in Ukraine is analyzed. On the basis of different sources and linguistic material studying, the conclusions for contradictory development of the whole process are drawn. The ways improvements of system of scientists of pedagogical profile training are offered. It is emphasized on the necessity of using the positive experience of European countries in this matter.